

Ruotsalaiset lainasanat varhaisessa kirjasuomessa todisteina keskiajan muutoksista

Kaarle Aleksanteri Kurkela
Historian Kandidaatintutkielma
Kevätlukukausi 2023
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto
Kevät 2023

Tiivistelmä

Kurkela, Kaarle Aleksanteri. 2023. Ruotsalaiset lainasanat varhaisessa kirjasuomessa todisteina keskiajan muutoksista. Historian kandidaatintutkielma. Jyväskylän yliopisto. Historian ja etnologian laitos. 23 sivua.

Suomalaiset kokivat ollessaan Ruotsin vallan alla useita muutoksia aina ruotsalaisen saapumisesta lähtien. Suomen valloitus toi alueelle ensimmäistä kertaa monimutkaisen yhteiskunnallisen rakenteen esimerkiksi sotilaskoneiston ja infrastruktuurin muodossa. Kaupungeissa killat ja säätyelämä olivat myös suomalaisille täysi uutuus. Keskiajalla ja uudella ajalla ruotsalaiset lisäksi välittivät lukuisia teknologisia uutuuksia suomalaisille, kielten puhujien yhteiselon saadessa aikaan myös kulttuurista omaksumista ainakin osassa Suomea.

Yhteiskunnalliset muutokset ja innovaatiot ovat muutoksen lähteitä myös *kielille* ympäri maailman. Muutoksista *lainasanoilla* (sanoja, jotka eivät olleet alun perin suomen kielen sanastoa, vaan jotka omaksuttiin siihen toisesta kielestä¹) on erityistä merkitystä tilanteissa, joissa yksi kieli asettuu toisen yläpuolelle *uusien ajatusten ja asioiden tuottajana ja/tai välittäjänä*. Ruotsin kieli asettui suomen kielen yläpuolelle prestiisiasemaan keskiajalla, pysyen tässä asemassa vuosisatoja. Tästä odotettuna tuloksessa suomen kieleen saapui suuri määrä ruotsalaisia lainasanoja.

Tutkimuksen tarkoituksena on etsiä ja yksilöidä näistä keskiajalla tapahtuneita muutoksista jääneitä *kielellisiä* merkkejä lainasanojen muodossa, pyrkien *niiden avulla jäljittämään mahdollisten muutosten kulttuurista ja yhteiskunnallista konkretiaa aikakauden suomalaisten elämässä*. Tutkimuksen pääasiallinen ajatus on, että lainasanojen ollessa asioiden ja ideoiden *välittymisen* merkkejä, niiden avulla voi "purkaa" (yksilöidä, ymmärtää ja/tai havainnoida) yhteiskunnallista tilannetta, jossa lainautuminen tapahtui.

Asiasanat: Historia, Kielitiede, Kielihistoria, Lainasanat, Suomen rautakausi, Suomen keskiaika, Suomen kieli, Kulttuuriset muutokset, Kulttuurihistoria, Lainasanat ja kulttuuri, Lainasanat ja yhteiskunta

¹ s. 58, Historical Linguistics : An Introduction mukaillen: "A loanword is a lexical item (a word) which has been 'borrowed' from another language, a word which originally was not part of the vocabulary of the recipient language but was adopted from some other language and made part of the borrowing language's vocabulary."

Sisällysluettelo

Tiivistelmä.....	2
1. Tutkimuksen tausta	4
2. Tutkimusmateriaali ja tutkimuksen perusta	5
3. Menetodit.....	5
3.1 Luokkien muodostaminen	6
3.2 Tutkimusprosessi yksinkertaistettuna.....	8
3.3 Esimerkki menetodin käytöstä: sana <i>Uhrata</i>	8
4. Tutkimustulokset ja tulkinta – yläluokat	10
5. Tutkimustulokset ja tulkinta – alaluokkien sanasto	11
6. Alaluokkien sanaston tulkinta - Sosiaaliset käsitteet	12
6.1 Uskonto	12
6.2 Oikeusjärjestelmä	13
6.3 Säädyt ja hovi	14
6.4 Ammatit.....	14
6.5 Sota ja sotilaat	15
6.6 Kyläyhteisö ja maanomistus.....	15
6.7 Latinalaiset sanat	16
7. Teknologia ja infrastruktuuri.....	16
7.1 Teknologia ja esineet	16
7.2 Maatalous ja ruokakasvit sekä 7.3 yksiköt.....	18
7.4 Rakennukset ja infrastruktuuri	18
8. Muut sanat.....	19
8.1 Sekalaisten sanojen luokka.....	19
8.2 Ympäristösanat	19
8.3 Kirosanat ja epäsiiveellisyys	19
9. Päätelmät.....	20
Lähteet.....	21
Tutkimuskirjallisuus.....	22

1. Tutkimuksen tausta

Yhteiskunnallisiin ilmiöihin liittyviä lainasanojen juurtumisia on tapahtunut mitä moninaisimmissa kielissä. Esimerkkeinä tästä voi käyttää muun muassa lainasanoja Swahilin, Romanian ja Englannin kielissä. Swahilin kielen kokema vaikutus ”asettui jonnekin” inspiraation ja (swahilin kielen) alemman arvostuksen välille Islamin saavuttua Itä-Afrikan rannikolle 1100- ja 1200-luvuilla. Tuona aikana arabin kieli ja arabialainen kulttuuri tuottivat ensimmäisen kerran paikallisten elämään muutoksia esimerkiksi oppineiden kulttuurin ja elintapojen saralla. Tämän takia arabin kielestä jäi merkittävä määrä lainasanoja Swahilin kieleen². Nykyään eräs toinen afrikkalainen kieli, Iraqw, on jopa joutunut sanastollisesti Swahilin vaikutuksen alle lähes samanlaisesti³.

Romanian kieli koki sanastollisen muutoksen Turkin kielen vaikutuksen alla, tosin tällä kerralla Romanian ollessa kolme Osmanien Valtakunnan satelliittivaltiota. Romanianlaiset palvelivat myös Osmanien armeijassa, joka vaikutti erityisesti sotilassanastoon⁴. Englannin kieli koki muutoksia keskiajalla erityisesti Ranskan vaikutuksen alla, mutta siihen siirtyi myös lainasanoja useiden kielten välityksellä aina Arabiasta, kuten sana *cotton*, ja jopa Mongoliasta, kuten *silk*, asti⁵.

Koska kielet voivat omaksua sanastoa toisistaan, näitä omaksumia voi käsitellä eräänlaisina ”sanojen *saapumis- ja omaksumistapahtuman fossiileina*”. Tärkeästi esimerkeissä Swahili omaksui nimenomaan *ennestään tuntemattomia* käsitteitä, samoin iraqw, romanian ja englanti, muista kielistä⁶. Joskus lainasanoja vastaanottavissa kielissä on aiemminkin ollut ainakin karkeasti tulokassanoja vastaavia sanoja (tai samaan asiayhteyteen kuuluvia sanoja), mutta omaksutut lainasanat silti vaihtelevat eri kielissä jo ”puhujille tutuista” asioista ”täysin uusiin” käsitteisiin^{7 8}.

Tietyllä tavalla tämä tutkimus edustaa ”*geneettistä*” tai ”*kausaalista*” näkemystä historiasta, olettaen tässä tapauksessa vastaavan sanan puutteen antavan mahdollisuuden ”tyhjän merkitystilan” täytölle lainasanojen avulla⁹. Tutkimuksella pyritään etsimään näitä ”sanattomia käsitteitä” ja tutkimaan mitä ne ja niiden ”täyttö” lainauksella kertovat kansojen vuorovaikutuksesta.

²Haspelmath & Tadmor (2009), s. 82–83

³Haspelmath & Tadmor (2009) s. 106

⁴Haspelmath & Tadmor (2009) s. 237: tämä myös kuvaa kuinka asiayhteys vaikuttaa lainasanojen omaksumiseen.

⁵Haspelmath & Tadmor (2009) s. 368

⁶Campbell (2003) s. 59

⁷ Cennamo & Fabrizio (2019), s. 57

⁸ Cennamo & Fabrizio (2019), s. 564

⁹Dawis & Iverson (1992), s. 20

2. Tutkimusmateriaali ja tutkimuksen perusta

Tutkimuksen käsitellessä lainasanoja erityisesti *keskiajalta* (ja osin varhaiselta uudelta ajalta), lähteet on rajattu 1500-luvulta 1700-luvulle. 1800-luvulla suomen kirjakieli koki muutoksia, kuten lainasanojen tietoisia korvaamisia, joten aikakauden valinta pyrkii ”pääsemään niin lähelle keskiajan (ja varhaisen uuden ajan) suomen kieltä kuin se voi päästä”¹⁰.

Tutkimukseen valittu lähdekirjallisuus sisältää Agricolan Raamatun evankeliumit, Forsenin vuoden 1734 Ruotsin Valtakunnan Lain suomennoksen, neljä hallinnollista kirjettä, joista kaikki ovat 1500- ja 1600-luvulta, Herra Martin Kristoffer kuninkaan maalain suomennoksen ja Laurentiuksen Ajan Tiedon. Kolme lähteistä (Agricolan, Ruotsin valtakunnan laki, Kristofferin maalaki) tuottivat tutkimukseen muita enemmän sanastoa. Tekstien rajoittuneisuus ei mahdollista ensyklopedista tutkimusta näistä lainasanoista, mutta niistä on silti koottu varsin laaja "sanastomassa".

Lainasanojen etsintä on tehty tekstien lukemisella ja tarkastelulla sekä löydettyjen sanojen tunnistamisella tutkimuskirjallisuudesta (Tälle tärkeä teos on 2022 Internetiin ilmestynyt *Suomen Etymologinen Sanakirja*, joka sisältää myös mm. painetun *Suomen Sanojen Alkuperäkirjasarjan* ja vuonna 2021 ilmestyneen *Etymologisen Laajennusosan*).

3. Metodit

Metodisesti tutkimus on jouduttu kokoamaan melko "spontaanisti", eli ilman aiemman tutkimuksen tukea. Tutkimuksen käyttämän näkökulman soveltamisen puutteeseen tuskin löytää yksittäistä syytä. Eräänä selityksenä voi olla arkeologian kyky tuottaa samantapaista informaatiota eksaktissa muodossa, toisena ehkä toisten lainasanatutkimusten pyrkimys pysyä puhtaasti kielitieteen puolella (erityisesti jos sanan "kulttuurinen merkitys" koetaan itsestäänselväksi).

Eräät tutkimukset kuten "The prehistoric context of the oldest contacts between Baltic and Finnic languages" (Junttila, 2012) ainakin sivuavat tai rajallisesti käyttävät tämän tutkimuksen kaltaista lähestymistapaa, ryhtymättä kuitenkaan laaja-alaiseen historialliseen tutkimukseen (tosin Junttilan teoksessa historiallisen kontekstin puute vaikeuttaa tätä lähestymistapaa).

Lainasanojen tutkimuksen yksi ongelma esitellään tekstissä "Loanword research and ideologies" (Laakso, 2013), jonka mukaan lainasanojen tutkimukseen on liittynyt ideologista painoarvoa. Tuon painoarvon takia eräät aiemmat tutkimukset ovat pitäneet lainautumista selitettävissä kielten yhteiskunnallisella asemalla *ilman* syvällistä tutkimusta. Tässä tutkimuksessa

¹⁰Tutkimuksen tutkiessa "suomalaisten elämän muutoksen kulkua" sitä ei välttämättä voi täysin rajata "yhdele tarkalle" keskiajan vuosisadalle, erityisesti jos lainasanojen saapumisen tarkkaa ajankohtaa ei tiedetä, tai jos sen muoto ei juuri muuttunut ruotsissa tutkittuna aikakautena.

esitetty metodi pyrkii yksityiskohtaistamaan lainasanojen tutkimusta, ehkä myös "kompensoiden" joidenkin aiempien tutkimusten puutteita.

Tutkimus asettaa ennakko-oletukseksi lainautumisen sosiaalisen ja kulttuurisen luonteen, eli että "tyhjä merkitystila" liittyi "ruotsalaisilta kopioituun tai heidän kauttaan tunnettuun asiaan 11". Teosta Collingwood 1956 s. 69 ja s. 149¹² lainaten lainasanojen hankkimisen selityksessä käytetään tilanteellisen motivaation (*situational motivation*), tarkoituksen (*relevant purpose*) ja lopputuloksen (*deed performed*) rakennetta.

Tästä rakenteesta on johdettu tutkimuksen keskeinen perustelu, jossa 1. tilanteellinen motivaatio aiheuttaa tarpeen lainautumiselle, esim. yhteiskunnallisen tai teknologisen uutuuden kohtaaminen ("*asiayhteys*", käsitellään luvussa 3.1)¹³, 2. lainautumisen tarkoitus on tämän "sanattoman käsitteen" tilanteen korjaaminen ("*merkitys*" eli "*mikä sanaton käsite on*") ja 3. lopputulos on sanan omaksuminen kyseiseen tarpeeseen.

Sanastotutkimuksen liittäminen historiantutkimukseen näin suoraviivaisesti saattaa vaikuttaa kyseenalaiselta, mutta tätä varten kappaleessa "tutkimuksen tausta" käytettiin lausetta "*sanat ovat käsitteiden saapumis- ja omaksumistapahtumien fossiileja*", jonka voisi myös muotoilla sanoin "*jokaisen sanan merkitys on yhteys sen asiayhteyteen*". Yhden sanan perusteella ei voi selittää kielen itsensä historiaa, mutta yksittäinen sana voi kuitenkin "parhaassa mahdollisessa" tilanteessa olla *pieni* viitekehys (tai ennemmin *vihje*) tutkimukselle: jos kyseinen sana liittyy esim. kulttuurisesti tai teknologisesti merkittävään asiaan, sen voi tulkita oikeutetusti kyseisen asian omaksunnan tai keksimisen jäljeksi.

3.1 Luokkien muodostaminen

Sanojen *asiayhteyden* paikallistaminen on tehty *ryhmittelyllä*, koska yksittäisten lainasanojen, samoin

¹¹Cennamo & Fabrizio (2019), s. 57. Tulee kuitenkin huomioida, että pitkäaikaisessa kontaktissa kielten välinen kanssakäyminen saattaa tuottaa lainasanoja ilman "merkittävää" (mm. nopeaa ja moninaista) yhteiskunnallista muutosta, joten tutkimus pyrkiikin erittelemään lainasanojen *kokonaisuutena* tuottamaa kuvaa yhteiskunnallisesta muutoksesta *prosessin* näkökulmasta. (Tutkimuksessa mm. kulttuurista tai ilman asiayhteyttä esiintyvää lainautumista kutsutaan "passiiviseksi lainautumiseksi.")

¹²Lainattu kirjasta Dawis & Iverson (1992), s. 27: "Martin presents a triangle of explanation for this (p.69; Collingwood 1956:245), and again (p.149): ...*The body of evidence provides the detail of content that, subject to the test of understanding, of re-enactment, can satisfy the terms of the schema. Assertions of appropriateness validate a particular instantiation of the schema, consistent with the available evidence, by warranting as intelligible of plausible the holding of these specific connections between particular data provided by the evidence*". (Sivulla kaavana kuviona kolmio, jonka kärjissä lukevat Situational Motivation–Relevant Purpose ja Deed Performed).

¹³Mukaillen Campbell (2013), s. 59

kuin innovaatioiden, omaksuminen voi esimerkiksi tapahtua ilman kahden kielen välistä *diglossiaa*¹⁴. Tutkimuksen näkökulmasta esimerkiksi ammatteihin liittyvien käsitteiden kokoaminen voi auttaa työnjaon historian käsittelyä asettamalla "tuotantoketjun" osia "paikalleen". Tämän voi myös muotoilla sanoilla "jos yksi sana voi olla pieni viitekehys, saman aihepiirin sanat ovat suuren viitekehysten osia".

Luokkien kertova arvo ei ole täydellinen ilman yksittäisten sanojen tutkimista. Pelkkiin luokkiin keskittyminen voi antaa mahdollisuuden ylitulkinnalle (esim. ajattelutapa "pelkän lainasanojen määrän perusteella tämä ala on kokenut suuremman muutoksen kuin toinen ala"). Suurempi lainasanojen määrä voi toki kertoa voimakkaammasta muutoksesta, mutta tämä on vaikeaa ilman "perustavanlaatuisten" muutosten erittelyä "muokkaavista".

Suomalaisten maatalous muuttui ruotsalaisten tuomien uutuuksien takia, mutta voiko tätä sanaa suuremmaksi muutokseksi kuin Ruotsin lakijärjestelmän saapuminen Suomeen? Maatalouden tärkeimmät sanat on omaksuttu ennen keskiaikaa, eli luokan muutos oli *muokkaava*. Lakijärjestelmä oli kokonainen yhteiskunnallisen organisaation taso, jota alueella ei, ainakaan nykyisessä merkityksessään, ehkä ollut, eli sen saapuminen oli *perustavanlaatuinen* muutos.

Luokkiin kuuluu kolme yläluokkaa, jotka yhteensä sisältävät neljätoista pientä luokkaa. Ylemmän tason luokat ovat teknologia ja infrastruktuuri, sosiaaliset käsitteet ja muut käsitteet.

Teknologia ja infrastruktuuri-luokka sisältää neljä alaluokkaa: teknologia ja esineet, maatalous ja ruokakasvit, rakennukset ja infrastruktuuri sekä yksiköt. Teknologiaan ja esineisiin kuuluvat esimerkiksi kirjaimet (*puustavi, merkki*), kodin esineet (*piilikirves, vaaka*), valaistus (*kynttilä*), metallit (*kupari*) ja istuimet (*tuolit*), sisältäen täten lähinnä jokapäiväisiä esineitä.

Luokkaan "maatalous ja ruokakasvit" kuuluvat eläinten ja kasvien nimet (*kaali, aasi*). Rakennuksiin ja infrastruktuuriin kuuluvat arkkitehtuuri (*muuri*), rakennukset (*linna, puoti*), talojen huoneet ja taloihin ja pihaan liittyvät kiinteät rakennelmat (*takka, portti*). Yksikköihin kuuluvat mitta- ja rahayksiköt (*tusina ja taaleri*).

Sosiaaliin termeihin kuuluu kahdeksan alaluokkaa: uskonto, oikeusjärjestelmä, säädöt, ammatit, sota ja sotilaat, kyläyhteisöt ja maanomistus sekä latinasta saadut käsitteet. Uskontoon kuuluvat raamattuun, kirkolliseen hallintoon ja kansanuskomuksiin liittyvät käsitteet (*sakramentti, kyöpeli, piispa*). Oikeusjärjestelmään kuuluvat oikeudelliset toimenpiteet, kirjanpito ja tuomiot (*testamentti*,

¹⁴Tilanne, jossa toinen kieli on innovaatioita, käsitteitä ja ideoita toiselle tuottava prestiisikieli, jota arvostetaan ja käytetään sivistyselämässä ja/tai hallinnossa: tämä on eräänlainen "ihannetilanne" "kopionnilla" tai "omaksunnalla" tapahtuneelle lainautumiselle. Diglossia oli olemassa (yläluokan käyttämän) ruotsin kielen ja suomen kielen välillä.

mestaus, *tulli*), oikeuden huoneet, oikeudellisten rakennusten nimet (*raastupa*) ja tuomioiden toimeenpanijat sekä oikeushenkilöt (*laamanni*, *pyöveli*).

Säätyihin kuuluvat säätyelämään ja yhteiskuntarakenteeseen liittyvät sanat kuten *herra* ja *jaarli*. Tämä luokka sisältää lähinnä eri tittelejä, samoin kuin luokka "ammatit". Kyläyhteisö-luokkaan kuuluvat lähinnä maaomaisuuden yksiköt (kuten *manttaali*). Sotaan ja sotilaisiin kuuluvat sotilaiden nimikkeet, heidän varustukseensa ja heidän toimintaansa liittyvät sanat, kuten *haarniska* ja *soldaatti*. Latinasta saadut käsitteet ovat sivistys- ja abstraktiotermejä, joita voi esiintyä myös useissa Euroopan kielissä. Tästä luokasta esimerkkejä ovat *ekonomia* ja *akti*¹⁵.

Muiden sanojen kolmesta alaluokasta suurin on sekalainen luokka erilaisia huonosti muihin luokkiin asetettavia sanoja, esimerkiksi erilaisia verbejä ja jokapäiväiseen elämään liittyviä termejä. Niihin kuitenkin kuuluu myös melko tuttuja kuljetuksen termejä kuten *reissu* ja *kyyti*, taloudellisia sanoja kuten *kassa* ja *markkina* sekä ihmisiin lähemmin liittyviä sanoja kuten *kumppani* ja *kroppa*. Muiden sanojen kaksi muuta alaluokkaa, ympäristöön liittyvät sanat ja kiro sanat, sisältävät molemmat vain kaksi sanaa.

3.2 Tutkimusprosessi yksinkertaistettuna

Tutkimusprosessin voi yksinkertaistaa esimerkiksi seuraavalla tavalla:

1. Tekstien valinta ja aikarajojen tarkistaminen (1500-luvulta 1750-luvulle)
2. Tekstien luku ja lainasanojen etsintä tutkimuskirjallisuuden avulla
3. Lainasanojen merkityksen tulkinta (*pieni viitekehys*)
 1. Yksinkertainen merkitys
 2. Sanan asettaminen luokkaan
4. Tulkinta alaluokkien piirissä (*suuri viitekehys*)
 1. Sanojen liittyminen toisiinsa (voivatko ne liittyä samaan asiaan, lainautuivatko ne samoista syistä)
 2. Muokkaavuuden tai perustavanlaatuisuuden vertailu
 3. Tulkinta
5. Luokkien yhdistäminen kolmeen yläluokkaan
6. Loppuvertailu (eli yläluokkien vertaus toisiinsa, osin alaluokkien avulla) ja yhteenveto

¹⁵Käsittää abstrakteja sanoja ja termejä sekä latinasta omaksuttuja ilmaisuja, muttei esimerkiksi sanaa muuri, joka on saatu ruotsin kautta, samalla sopien paremmin rakentaminen ja infrastruktuuri-luokkaan.

3.3 Esimerkki metodin käytöstä: sana *Uhrata*

Agricolan Raamatun sivulta 33 löytyi sana *wffrat*, joka tulkittiin tekstin kontekstissa sanan *uhrata* muodoksi. Sana sivuineen merkittiin alkuperäisessä kirjoitusmuodossa ja vastinetta etsittiin sanakirjasta, joka löytyi ruotsin sanasta *offer*¹⁶. Tämä sana asetettiin alaluokkaansa, uskonnollisiin sanoihin, sanan liittyessä uhrilahjoihin (*pieni viitekehys* ja *merkitys*).

Tulkinta tapahtui suhteessa muihin uskonnollisen luokan sanoihin ja sen nykykielen vastineeseen. Uhrata-verbi johdoksineen on tavallinen osa nykysuomea, esimerkiksi verbinä *uhrautua*, joten se ei ole pelkästään käyttöä uskonnollinen sana. Samantapainen merkityksen muutos on tapahtunut myös englannin *sacrifice*-sanalle (*self-sacrifice*, ”uhrautua”).

Uhrilahjojen antaminen on ollut yleistä eri maailman kulttuureissa ja siitä on merkkejä myös esihistoriallisesta Suomesta. Vertaamalla sanaa muihin uskonnollisiin lainasanoihin, kuten *Paasto* ja *Altari*, lainasanana voi tulkita omaksuneen nykyisen paikkansa sanastossa nimenomaan kristillisen vaikutuksen takia (*muokkaavuus/perustavanlaatuisuus* ja *suuri viitekehys*), korvaten aiemman ”pakanallisen” uhraamisen käsitteen (*tulkinta*).

Metodin kuvauksesta voi huomata eräänlaisen spekuloinnin olevan merkittävä osa tutkimusta. Tätä väitettä tutkimuksen luonteesta ei voi juuri kieltää, mutta tutkimuksen tarkoitukseksi jääköön toimia lähinnä ideoiden tuottajana laajemmalle tutkimukselle. Esimerkiksi poikkitieteelliset ja arkeologiset lähestymistavat voisivat toimia tutkimuksen päätelmien testaajina.

Ehkä merkittävin tutkimuksen spekuloiavaa luonnetta puolustava argumentti on periaate ”miksi lainata sana ilman tarvetta lainata sitä?” Lukuisat kielet ovat luoneet omia sanojaan, tai uudelleenkäyttäneet vanhoja, uusien käsitteiden kuvaukseen¹⁷. Tässä tilanteessa on myös yksinkertaista olettaa yhteiskunnallisen vaikutuksen olleen keskeinen lainasanoja suomen kieleen ajava tekijä. Aiemmasta tutkimuksesta on esimerkiksi saatu näyttöä rautakautisten suomalaisten yhteiskunnallisen organisaation puutteesta, tai ainakin sen huomattavasta erilaisuudesta¹⁸. Jos tämä otaksutaan ”myöhäisrautakautiseksi lähtötilanteeksi”, suomalaisilla olisi ainakin ollut tilaisuus omaksua merkittävä määrä lainasanoja.

¹⁶Sanojen ruotsinkieliset/saksankieliset käsitteet on esitetty pääasiassa nykyruotsalaisessa muodossaan.

¹⁷Aiemmin luetellut syyt esim. tilanteellinen motivaatio-tarkoitus-saavutettu lopputulos-rakenne ja lainautumisen ”kopiioiva” luonne, antavat myös laajentuneen mahdollisuuden *mallilliselle* spekulatiolle.

¹⁸Kallioinen (2001), s. 18: ”Rautakauden lopun heimojen tai jopa ’muinaismaakuntien’ organisoitumisesta meillä ei ole juuri mitään tietoa” ja s. 27 ”Koko suomalainen yhteiskunta muuttui melkoisesti. Ulkoapäin tuotu uusi usko sekä kirkon ja kruunun hallinto ja niihin kytkeytyneet instituutiot mullistivat suhteellisen lyhyessä ajassa suomalaisen talonpojan elämää tavalla, joka hakee historiasta vertaistiaan”: jälkimmäistä toteamusta kuitenkin kritisoin hieman, ovathan monet muut kansat ovat kokeneet merkittäviä muutoksia eri historian aikana yhteiskunnallisten muutosten takia.

4. Tutkimustulokset ja tulkinta – yläluokat

Tutkimuksen kahdeksan lähdeä tuottivat yhteensä 196 lainasanaa, joiden muodostamista alaluokista kaksi oli yli kolmenkymmenen sanan laajuista. Monet luokat sisältävät myös *komplementaarisia* eli *samaan asiayhteyteen liittyviä ja/tai toisiaan taustoittavia* sanoja sekä sisällään että toistensa välillä (tärkeitä *suurelle viitekehyselle*).

Lähteistä Agricolan Raamattu tuotti, odotettavasti, eniten uskonnollista sanastoa. Myös luokkiin oikeusjärjestelmä, teknologia ja esineet ja sekalaiset sanat saatiin useita sanoja. Jokainen maatalouden ja ruokakasvien luokan sanoista tuli Agricolan Raamatusta. Tekstilajien rajallinen määrä on mitä todennäköisimmin vaikuttanut luokkien määrällisiin eroihin.

Vuoden 1734 laki tuotti vain kaksi sanaa uskonnollisen sanaston luokkaan, mutta sen oikeusjärjestelmällinen sanasto on odotetusti laaja. Myös ammattien, teknologian ja esineiden sekä latinasta saatujen sanojen luokat sisältävät runsaasti sanoja tästä lähteestä. Laki sisältää myös lähteistä laajimmat rakennukset ja infrastruktuuri- sekä yksikköluokan sanaston.

Hallinnolliset kirjeet, Ajan Tieto ja Kristofferin Maalaki on yhdistetty kolmanneksi luokaksi. Jokainen näistä lähteistä yksinään tuotti vähemmän lainasanoja kuin Agricola tai 1734 laki ja ne jäivät yhdistettynäkin pienemmiksi. Nämä lähteet kuitenkin tuottivat mm. yksitoista sääty ja hovi-luokan neljästätoista sanasta.

Teknologia ja infrastruktuuri	75
Sosiaaliset termit	85
Muut	36
Sanojen määrä yhteensä	196

Taulukko 1.: Sanaston jaottelu kolmeen yläluokkaan.

Yhdistettynä määrälliseen vertailuun luokkien kokojen erot, kuten taulukossa 1 on esitetty, saattavat kertoa jotain yhteiskunnan muutoksen laadusta. Suurin viite tähän on kuinka luokan teknologia ja infrastruktuuri kaksi merkittävintä jäsentä, teknologia ja esineet sekä rakennukset ja infrastruktuuri, sisälsivät pääasiassa esineitä, joille rautakauden suomalaisilla oli jo vastine niiden käyttötarkoituksissa. Tälle yksi selitys on Ruotsista omaksuttujen esineiden "*leimautuminen*": *suomalaiset eivät ehkä halunneet sekoittaa uusia esineitä omiinsa niiden erilaisuuden takia*. Muut sanat ja sosiaaliset käsitteet sisältävät tästä poiketen paljon sanoja ilman suoraa vastinetta kantasuomessa.

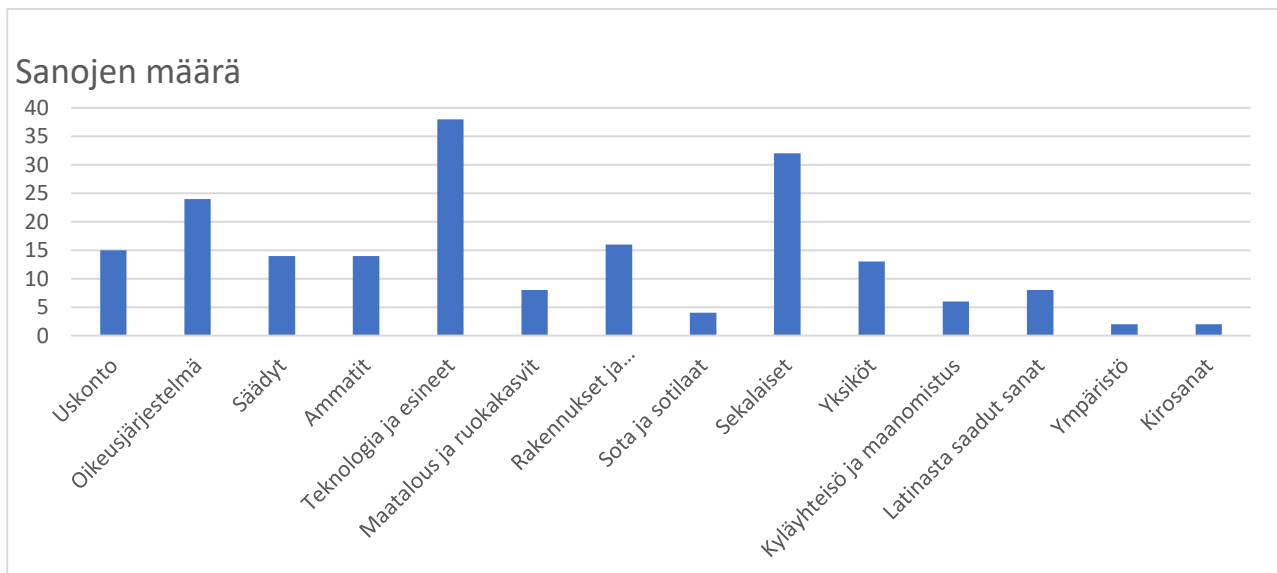
Jos tästä tilastollisesta vertailusta ja luokkien vertailusta tekee tulkintoja, niistä yksinkertaisin on, että suomalaisten kokema sosiaalinen muutos oli, ainakin joillain tavoilla, teknologista muutosta perinpohjaisempi.

5. Tutkimustulokset ja tulkinta – alaluokkien sanasto

Alaluokkien tiukka rajaus auttoi niiden muodostamista ja sanaston tutkimista. Osin sen takia alaluokista kolme jäi kuitenkin erittäin pieniksi (*ympäristö, kirosanat ja sota ja sotilaat*). Seuraavaksi pienimmät luokat, *maatalous ja ruokakasvit* sekä *kyläyhteisö ja maanomistus* liittyivät jollain tavalla muihin alaluokkiin.

	Sanojen määrä	Luokka
Uskonto	15	So (Sosiaaliset termit)
Oikeusjärjestelmä	24	So
Säädöt	14	So
Ammatit	14	So
Teknologia ja esineet	38	Ti (Teknologia ja infrastruktuuri)
Maatalous ja ruokakasvit	8	Ti
Rakennukset ja infrastruktuuri	16	Ti
Sota ja sotilaat	4	So
Sekalaiset	32	Muut
Yksiköt	13	Ti
Kyläyhteisö ja maanomistus	6	So
Latinasta saadut sanat	8	So
Ympäristö	2	Muut
Kirosanat	2	Muut
Sanojen kokonaismäärä	196	

Taulukko 2.: Sanaston kokonaismäärä alaluokkiin jaoteltuna.

Kaavio 1: kaavioesitys taulukon 3 sanastosta

Sanojen jakaumassa on huomattavia eroja. Luokat *teknologia ja esineet* sekä *sekalaiset* olivat kaikkein suurimpia, kuten taulukosta 2 ja kaaviosta 1 näkee. Sekalaisen luokan koon (32 sanaa) selityksenä on sen "roskakorimainen" luonne: siihen asetettiin kaikki muihin luokkiin sopimattomat

tai huonosti sopivat sanat. Teknologia ja esineet-luokkaan, johon kuuluu 38 sanaa, kuuluu pääasiassa sanoja jotka, kuten luvussa *Tutkimustulokset ja tulkinta - Yläluokat* perusteltiin, saapuivat ehkä nimityksinä talousesineille, joiden tilalla suomalaisilla oli jo vastaavasti käytettyjä esineitä.

Luokka *rakennukset ja infrastruktuuri* on neljänneksi suurin (16 sanaa). Sen sisältämät sanat kuitenkin antavat vaikutelman jopa perustavanlaatuisemmasta muutoksesta kuin *teknologia ja esineet*, viitaten kokonaisuun uusiin rakennuksiin, huoneisiin ja rakennustapoihin. Yhdessä eräiden muiden luokkien kanssa se antaa aiheutta olettaa suomalaisen maaseudun kokeneen kohtalaisen suuria muutoksia keskiajalla.

Sosiaalisten käsitteiden luokista kolme, *oikeusjärjestelmä, säädöt ja ammatit* ovat pullollaan sekä nykyään käytettyjä että keskiajalla erityisesti säätyelämässä käytettyjä sanoja. Yhdessä luokat sisältävät 52 sanaa, tukien "*Tutkimustulokset ja tulkinta - yläluokat*"-luvun tulkintaa sosiaalisen muutoksen "perustavanlaatuisesta" luonteesta. Uskonnollisten sanojen määrä liittyy samalla tavalla uskonnon muutokseen kirkon saapuessa. Tämän luokan sanoissa on myös merkkejä "*maailman- ja ihmiskäsityksellisen*¹⁹" uskonnon melko perustavanlaatuisesta muutoksesta.

Loput luokat pieniä ja/tai hyvin yksinkertaisesti selitettävissä. Luokista *maatalous ja ruokakasvit* sekä *yksiköt* kuvaavat laajentuneen kaupankäynnin välittämiä käsitteitä, joiden omaksuminen oli kyseisen ilmiön luonnollinen sivutuote.

6. Alaluokkien sanaston tulkinta - Sosiaaliset käsitteet

6.1 Uskonto

Luokka Uskonto sisältää kokonaisuudessaan 15 sanaa. Siihen sisältyy kaksi hallinnollista käsitettä, *Piispa* ja *Hiippakunta*, ja loput termeistä liittyvät raamatulliseen kieleen, kirkonmenoihin sekä uskomuksiin. *Biblia* ja *Raamattu*, *Sant* eli pyhimys (latinan sanasta *sanctus*, vertaa italian *santo*), *alttari*, *temppeli* ja *sakramentti* ovat kirkollisia sanoja. Loput luokan sanoista käsittelevät uskonopillisia käsitteitä ja kansanuskomuksia.

Luokan muut käsitteet ovat *sielu*, *kyöveli*, *uhrata* (jota käsiteltiin aiemmin), *synti*, *paasto*, *riivata* ja *pakana*. Sanan *synti* lainautuminen viittaa suomalaisen muinaisuskon eronneen kristinuskosta myös ”synnin” ja ehkä myös ”pelastuksen” käsityksen puuttuessa.

Sanan *sielu* lainautuminen voisi viitata erilaiseen ihmiskäsitykseen mutta tälle sanalle oli myös vastineita kantasuomessa (*henki*). "Sielun" käsite on, kaikissa eri muodoissaan, hyvin laajalevikkoinen käsite uskonnoissa, joten sana saattoi lainautua "*passiivisesti*" (eli kyseinen sana tuli

¹⁹Tätä voisi myös kuvailla käsitettä "uskonnollinen metafysiikka" käyttäen

kielten kanssakäymisen kautta yleisemmäksi kuin vanha vastineensa)²⁰.

Pakanan käsitys on nimenomaan kristillinen, vaikka *epäuskoinen* ja *epäjumalanpalvoja* esiintyvät myös suomen kielessä. Eivätkö suomalaiset myös kokeneet ”epäuskon” käsitteellä olevan merkitystä? Ehkä he eivät juuri tavanneet (ainakaan syvällisemmin) uskontoja oman yhteisönsä ulkopuolella, jääden vaille tarvetta tehdä niistä ”väärää”. Jos esimerkiksi toista uskontoa kunnioittava ryhmä hyökkäsi heimon kimppuun, itsepuolustus oli suomalaisille mitä todennäköisimmin vakavampi asia kuin vihollisten uskomukset.

Paastoamisen käsitteen lainautumisella ei ole välttämättä todistusarvoa. Useissa kulttuureissa on harjoitettu rituaalista syömättömyyttä, joten sana voisi yhtä hyvin viitata ”kristillisen” paaston korvanneen ”pakanallisen” ”paaston” käsitteen.

Kyöpeli ja *riivata* ovat jälleen ”eurooppalaisia” termejä. Edellinen on mahdollisesti saksan ”tonttua tai haltijaa” tarkoittavasta sanasta *kobold*, tai toisesta saksalaisesta sanasta *spökels*²¹. Tämä vihjaa uuteen käsitykseen haltijaolennoista, joka oli saattanut joko tulla itsessään Euroopasta. Sana voi myös liittyä vanhaan käsitteeseen, jonka aiempi sana korvattiin. *Riivata* tulee ruotsin sanasta *driva*, ”ajaa, pakottaa, ohjata” (saksan *treiben*) ja sitä käytettiin ilmeisesti myös ”ahdistusta” tarkoittavissa sanonnoissa muinaisruotsissa²². Tähän käyttöön voi yhtä hyvin verrata englannin ”to drive (someone/something) mad” ja suomen ”ajaa hulluksi”-sanontoja.

Eräät suomen kielen uskonnolliset sanat, kuten *saarna* ja *jumala*, juontuvat jopa kantauralin eri tasoilta. Nämä sanat olivat todennäköisesti säilyneet kiinteän aiemman merkityksensä takia. Jos näiden sanojen merkitysten koettiin kuvaavan hyvin uusia uskonnollisia toimenpiteitä, suomalaiset eivät olisi kokeneet ainakaan suurta tarvetta korvata niitä. Tämä voi viitata uskomusten omaksunnan tapahtuneen ehkä myös vanhojen uskomusten sulauttamisen avulla.

Uskonnolliset sanat viittaavat uskonnon kristillistymiseen ja eurooppalaisten uskomusten vaikutukseen Suomessa, monien liittyessä kirkolliseen elämään. Useat uskomukset, kuten synti ja pelastus, vaikuttavat olleen uusia tulokkaita, mutta kristinusko myös saattoi myös sulauttaa vanhoja käsitteitä itseensä (kuten edellä mainitut *saarna*, *jumala*), vaikka niiden rautakaudella tarkoittamat uskomukset lopulta katosivatkin.

²⁰Tästä voisi käyttää esimerkiksi sanaa ”sanastollinen attritio” eli ”sanastollinen kuluminen” erityisesti vanhan sanan unohtuessa.

²¹Suomen Etymologinen sanakirja, hakusanana ”kyöpeli”.

²²”-”, hakusanana ”riivata”.

6.2 Oikeusjärjestelmä

Oikeusjärjestelmään liittyvät lainasanat muodostavat sosiaalisten käsitteiden luokan suurimman alaluokan, johon kuuluu 23 sanaa. Sanoista *raastupa*, *raati*, *hovrästi* ja *kämneri* käsittelevät oikeudellisia tuomioistuimia ja *virka* oikeustoimia yleisesti, joskin se ei kuulu luokkaan yhtä tarkasti. Sanoista muut käsittelevät oikeuskäsitteitä ja tuomioita.

Oikeuskäsitteistä *mandaatti*, *testamentti*, *pantti*, *tulli*, *sinetti*, *kuitti* ja *passi* viittaavat kaikki erilaisiin toimenpiteisiin: mandaatti toimeksiantoihin, testamentti perimykseen, pantti vakuutuksiin, tulli ja passi asiakirjoihin ja maahantuontiin ja kuitti sekä sinetti kirjalliseen todistukseen. Kaikki näistä liittyvät järjestelmälliseen oikeudenkäyntiin, jonka piiriin kuuluu myös luokan sanoista ehkä merkittävin – *laki*.

Oikeudellisiin sanoihin kuuluu myös tuomioiden nimiä. Rikollisiin liittyviä sanoja on vain kaksi, *ryöväri* ja *förrädäri* eli petturi, ja loput sanat ovat *vanki*, *mestata*, *torni*²³, *pyöveli*, *laamanni* (lakimies), *pormestari* (joka tarkoitti aluksi kaupungin korkeinta viranomaista), *teilata* ja *ripittä*²⁴. Arvattavasti nämä saattavat liittyä järjestäytyneen tuomioistuimen saapumiseen, sillä tuomiot, jos suomalaiset niitä langettivat, olisi tehty esihistoriallisena aikana yhteisön sisällä ilman ammattimaisia lakitoimia. Lainautumiset voivat myös liittyä rautakauden suomalaisten kyvyttömyyteen, sotaretkien ulkopuolella, ulottaa rangaistustoimia toisiin heimoihin.

Luokkien muodostaminen-luvun alussa oletettiin, että lakijärjestelmä olisi ollut ruotsalaisvallan mukanaan tuoma käsite. Oikeusjärjestelmään liittyvät sanat eivät anna suurtakaan syytä epäillä tätä johtopäätöstä, tai ainakaan sitä, että *järjestelmällinen*, *kirjallinen* ja *usean yhteisön alleen kattava* oikeusjärjestelmä olisi ollut uutuus Suomessa. Käsitteiden *kirjallinen luonne* voi ehkä selittää keskeisten sanojen lainautumisen: Jos suomalaiset kävivät toimensa suullisesti ja muistin varassa, heidän kokemuksensa ”laista” olisi ollut kirjanpidon puutteen muokkaama.

6.3 Säädyt ja hovi

Säädyt ja hovi-luokkaan kuuluu 13 sanaa, joista 11 on tittlejä. Tittelit ovat *herra*, *hovi*, *jaarli*, *huovi* eli ratsumies, *kreivi*, *ritari*, *kansleri*, *drötningi*²⁵, *marsalkka*, *vouti* ja *porvari*. Loput kaksi sanaa ovat *kruunu* ja *baneri* eli vaakuna, joka on sukua englannin sanalle *banner*.

Nämä sanat, yhdessä ammatillisten sanojen luokan kanssa, antavat syyn olettaa ”feudaalisen yhteiskuntajärjestyksen”²⁶ olleen täysin vieras suomalaisille. Vain harva

²³Joka tarkoitti tuohon aikaan myös vankilaa.

²⁴Sanan voisi liittää uskonnollisten käsitteiden luokkaan.

²⁵Eli ”kuningatar”

²⁶Tarkoittaen ”keskiaikaisten pohjoismaiden” yhteiskuntajärjestyksestä, johon osa näistä termeistä (kuten *marsalkka*) saapui ”varsinaisen feodalismien” alueelta. Sana tarkoittaa siis pohjois- ja keski-euroopan hallinnollista järjestystä ja

kantasuomalainen titteli on säilynyt näiden lainasanojen joukossa (mm. *kuningas*, tarkoitti rautakaudella "*heimopäälikköä*" ja *päämies*). Hyvä mahdollisuus lainautumisen selittämiseksi olisi monitasoisen yhteiskunnallisen hierarkian täysi uutuus suomalaisille.

6.4 Ammatit

Ammattisanastoon kuuluu 14 sanaa ja luokan koostumus on hyvin samantapainen kuin säädyt ja hovi-luokan. Sanoista 12 on tittelejä, joihin kuuluvat *kappalainen*, *teini*²⁷, *lääkäri*, *mestari*, *renki*, *lampuoti*, *lukkari*, *ryyttäri*, *puosmanni*, *torppari*, *rusthollari* ja *krouvari*. Jäljelle jääneet sanat ovat *pesti* ja *pestata* (joskin nämä sanat ovat toistensa substantiivi- ja verbimuoto).

Ammattitittleihin kuuluu kiinnostavasti myös maaseudun väkeä tarkoittavia titteleitä ja nimikkeitä. Renki, lampuoti (eli vuokratilallinen), torppari ja rusthollari (eli ratsuväelle varustusvelvollinen talonpoika tai aatelinen) ovat suomen esimodernin maatalouden tutkijoille helposti tuttuja: ne jopa ”huutavat poissaolollaan” ennen saapumistaan.

Tarkoittiko tämä rautakauden suomalaisten olleen talonpoikia? Jos suomalaiset elivät perhe- tai sukuyhteisöissä ennen Ruotsin vallan saapumista, perheenjäsenet saattoivat tehdä talon työt. Muualle lähtevät perheenjäsenet saattoivat myös perustaa oman tilansa maan melko asuttamattomaan sisämaahan, vähentäen vuokrauksen tarvetta. Tässä voi myös spekuloida sillä, miten suomalaiset tunsivat sanan ”*orja*”: miksi palkata työvoimaa orjien hankinnan sijaan?

Sanat mestari, lukkari ja teini voi selittää helposti. Ne liittyvät ammatinharjoittajien ikähierarkiaan, erityisesti kiltatoimintaan, joka oli Suomessa uusi asia. Lääkäri on kuitenkin erilainen sana, olihan parantaminen tuttua suomalaisille ennestään. Ehkä se saapui vanhan nimikkeen tilalle (tai rinnalle). Rusthollari-sanana saapuminen voidaan yhdistää täsmällisemmin ruotsalaisten sotilatarpeisiin (ja sen voisi yhtä hyvin sisällyttää sota ja sotilaat-luokkaan).

Ammattien luokka sekä säädyt ja hovi-luokka ovat molemmat tuottaneet keskiajan suomalaisille merkittäviä titteleitä. Jos näiden luokkien sisältö tulkitaan yksinkertaistaen, voi väittää, että suomalaiset eivät olisi juuri tunteneet ”työnjaon”, ”hierarkian” tai ”ammattien” käsitteitä²⁸.

6.5 Sota ja sotilaat

Sodankäyntiin liittyviä sanoja tutkimuksen aikana löytyi neljä kappaletta, *marssi*, *haarniska*, *soldaatti* eli sotilas ja *rauha*. Marssi, haarniska ja soldaatti on helppo selittää jokaisen liittyessä

lakijärjestelmien yhteisiä käytäntöjä/käsitteitä, ei feudalismia itsessään.

²⁷Merkityksessä ”oppipoika”

²⁸Kallioinen (2001), s. 17 vaikuttaa yhtyvän tähän mielipiteeseen.

eurooppalaisella tavalla järjestettyyn sodankäyntiin. Sanalla haarniska oli myös suomalainen vastine, sotisopa eli ”sota-asu” tai ”sotavarustus”²⁹. Rauha on kiinnostava lisäys luokkaan, olihan *kokoaikainen* sodankäynti tuskin haluttua tai edes mahdollista. Ryöstöretkiä tapahtui mutta se ei ole riittävä syy ”rauhan” käsitteen poissaololle. Ehkä suomalaisten käsitys ”rauhasta” oli olennaisesti erilainen kuin ruotsalaisilla, erityisesti jos ruotsalaisten käsitys liittyi keskushallinnon suojelemaan käteen ja sotien muuttumiseen valtioiden välisiksi.

6.6 Kyläyhteisö ja maanomistus

Luokka kyläyhteisö ja maanomistus sisältää kuusi sanaa, *naapuri, lääni, linja, tontti, manttaali* ja *säteri*. Manttaali on maatilan koon yksikkö, säteri tarkoittaa verovapaata aatelistilaa, tontti ja lääni tarkoittavat suunnilleen samoja asioita kuin nykyään ja linja, joka on tosin lähtöisin ruotsin sanasta *linje*, ”pellava” (lainattu latinan sanasta *linum*), toimi sanana maaomaisuuden rajalle. ”Naapurin” lainautuminen on hankalampi selittää. Voi ehdottaa että sillä olisi ollut jotain tekemistä maanomistuksen kanssa, tai että se lainattiin passiivisesti. Sanan *tontti* voisi selittää samalla muutoksella, maaomaisuuksien jakamisen tarpeen kasvettua kyläasutuksen tiivistyessä (jonka avulla ruotsalaiset olisivat voineet parantaa veronkeruuta).

6.7 Latinalaiset sanat

Latinan kieli on toiminut eräänlaisena ”termi (eli käsite-) pankkina” Euroopan kielille, tuottaen niihin sanastoa jo yli kaksituhatta vuotta. Ruotsin ja suomen kielten latinasta saapuneet lainasanat eivät siten ole yllätys (kuuluivathan ne latinaa käyttävään katoliseen kirkkoon), vaikka suomen kielen latinalaiset sanat ovatkin joskus lainautuneet ruotsin kautta.

Lähteistä löytyi kahdeksan latinankielistä hallinnollista sanaa, *privilegia, artikkeli, dedikoida, akti, ekonomia, politiikka, ”Protocoll Secretari”* (josta *protokolla*) ja *exemplari*, jota ei nykyään käytetä suomen kielessä. Jokainen näistä sanoista kuvailee hallintoa. Kyseisten lainasanojen yleiseurooppalainen luonne näkyy muun muassa englannin ja saksan kielissä – *privilege/Privileg, articles/Artikel, dedicate, act/Akt, economy/Ökonomie, politics/Politik, ”secretary ja protocoll” ja example/Exempel* (englannin sana on vasemmalla, saksan oikealla).

Latinankielisten lainasanojen saapuminen vaikuttaa olevan Ruotsin hallintokoneistoon liittymisen sivutuote. Jos suomalaisten oikeustoimet muuttuivat merkittävästi Ruotsin vallan alla, tukien oikeusjärjestelmä-luokassa tehtyjä oletuksia, ei ole mikään ihme, jos myös hallinto-

²⁹Suomen Etymologinen Sanakirja, hakusanalla ”sopa” tai ”sotisopa”.

koneistoon liittyvät käsitteet kulkeutuivat instituutiodensa mukana.

7. Teknologia ja infrastruktuuri

7.1 Teknologia ja esineet

Teknologia ja infrastruktuuri-luokan alaluokka teknologia ja esineet on tutkimuksen luokista laajin, sisältäen 37 sanaa. Nämä sanat kuvaavat jokapäiväisessä elämässä tavattavia asioita ja usein ne voidaan ryhmitellä yhteen suuremman luokansa sisällä ("*komplementtaarisuus*").

Kolme luokan sanaa viittaavat valaistukseen, *kynttilä* (Agricolassa esiintyvät myös vanhahtavat tai murteelliset muodot *kynttele* ja *kyntteli*), *lyhty*, *lamppu* ja *öljy*. Ihmiset kuitenkin polttivat päreitä vielä vuosisatoja, pimeässä saattoi kulkea niin soihdun kuin lampun tai lyhdyn valossa, ja rasvaa tai nuotioita saattoi käyttää valaistuksessa yhtä hyvin kuin öljyä.

Kolme muuta luokan sanaa liittyvät materiaaleihin: *kupari*, *messinki* ja *kalkki*. Suomessa ei tietävästi harjoitettu kaivostoimintaa ennen ruotsalaisten saapumista, joten niiden puute ei olisi suurin yllätys. Vaski oli vanhanaikainen sana sekä kuparille että pronssille, mutta se on vetäytynyt käyttöalaltaan, ehkä jälleen ruotsalaisten käsitteen muututtua tutummiksi kuin suomalaisten itse käyttämä sana. Materiaaleihin voisi tietysti lukea myös sanan *lasi*, jonka lainautuminen selittyy samalla tavoin: lasista ei ole merkkejä esihistoriallisessa Suomessa. Ehkä lasi ei ollut suomalaisille *vieras* asia (mukaillen engl.: *todisteiden puute ei todista itse että kyseiset todisteet eivät ole olemassa*³⁰), mutta se ei ollut heille riittävän tuttu estääkseen lainautumista.

Merkittävä määrä luokan sanoista käsittelee melko jokapäiväisiä asioita. Nämä sanat ovat *tuoli*, *säkki*, *vati*, *kori*, *tiski*, *kaapu*, *leili*, *etikka*, *ämpäri*, *penkki*, *tasku*, *tulkkaus*, *merkki*, *präntti* ja *puustavi* (eli kirjain), *rännätä* (keittää kahvia), *häkki*, *piilu*(*kirves*), *pryki* (oluenpano, saks. *brauen*), *kannu*, *tuoppi*, *vaunu*, *saha* ja *vaaka*. Merkki, tulkkaus, präntti ja puustavi saapuivat melko varmasti kirjoitustaidon mukana, mutta monilla esineillä myös samaan tarkoitukseen käytettyjä vastikkeita rautakauden Suomessa. Vettä pitäviä astioita suomalaisilla oli jo ennen keskiaikaa, samoin eräänlaisia ”koreja” joita tarkoitti esimerkiksi sana ”koppa”³¹. Suomalaiset eivät myös olisi tarvinneet säkkejä, jos he kuljettivat tavaransa astioissa.

Talon sisältä löytyvät esineet (*tuoli*, *penkki*, (*uunin*)*pellit* ja *luukku*) vaativat selitystä, onhan esim. *laude* osa suomen kieltä. Ilman arkeologista aineistoa ei voi varmistaa luukkujen puuttumista suomalaisten uuneista, mutta luukuttomat uunit eivät ole uusi keksintö. Viimeiseksi mainittakoon sanat *kapula*, *paatti* ja *tukki*. Nämä sanat ovat melko jokapäiväisiä ja niille oli jo

³⁰Alkuperäinen muoto on "*Absence of evidence is not evidence of absence.*"

³¹Tästä sanasta syntyi myös sana "koppakuoriainen"

vastineita esihistoriallisessa suomen kielessä, ainakin paatille (*vene*) ja tukille (*hirsi*).

Vaikka teknologian ja esineiden luokka sisältää lähinnä sanoja esineille, joiden tilalla suomalaiset käyttivät jo jotain, se ei tarkoita sanojen lainojen olevan merkityksettömiä. Sanojen levikki antaa erään ehdotuksen niiden lainautumisen syyllä: esimerkiksi sanan ”*pryki*” levikin mainitaan rajautuvan länsimurteiden alueelle. Sana saattoi tarkoittaa ”oluenpanoa ruotsalaisella tavalla”, samoin kuin tuoli ja penkki *ehkä tarkoittivat ruotsalaisia istuintyyylejä*. Länsimurteinen levikki voi myös viitata eräiden Itä- ja Länsi-Suomen ”tyypillisten” aineellisen kulttuurin erojen alkuperään: *jos nämä sanat tarkoittivat alkujaan Ruotsista saatua teknologiaa, osa eroista saattoi johtua ruotsalaisen teknologian hitaasta leviämisestä Itä-Suomeen*³². Tähän viittaa myös luokan sana *ruukki*, ”teollisuuslaitos”, joka voi olla myöhempääkin perua.

7.2 Maatalous ja ruokakasvit sekä 7.3 yksiköt

Maatalouden ja ruokakasvien luokka sisältää kahdeksan käsitettä, kaikki Agricolan Raamatusta. Nämä ovat *sinappi, kaali, aasi, tamma, viikuna, minttu, yrtti ja tilli*. Sanojen saapumisen syyksi on helppoa olettaa olleen ruotsinkauppa. Suomalaiset eivät ehkä tiedäneet esimerkiksi viikunoiden olemassaolosta ennen keskiaikaa, eiväthän ne kasvaneet suomessa, mutta ruotsalaiset tunsivat ne ja heidän kauttaan tuotteille oli pian kysyntää myös Suomessa. Kaupankäynnin merkityksen kasvuun liittyvät todennäköisesti myös lähteiden kolmetoista raha- ja mittayksikköä: *penninki, leiviskä, taaleri, äyri, aurto, leiviskä, tynnyri, pakka, lästi, kippundi, tusina, skokki ja myntti*. Rahatalouden puuttuessa ennen keskiaikaa sanojen omaksunta oli tarpeen kansainväliselle kaupalle.

Suomalaisilla oli kauppayhteyksiä Euroopan eri osiin jo rautakaudella, mutta nämä luokat viittaavat ruotsalaisten liittäneen Suomen paljon tiukemmin sen kauppaverkkoon. Tämä auttoi myös esimerkiksi alaksalaisten lainasanojen siirtymistä suomen kieleen³³.

7.4 Rakennukset ja infrastruktuuri

Kun yksikköjen ja maatalouden luokat muistuttivat toisiaan kaupallisessa selityksessään, luokka rakennukset ja infrastruktuuri muistuttaa teknologiaa ja esineitä. Tähän luokkaan kuuluu kaksi sanaa, joita monet maanviljelijät tuskin tapasivat jokapäiväisesti, *linna* ja *katu*, mutta jokainen muu sana liittyy myös maaseudun rakennuksiin, erityisesti *mylly, vierastupa, sikolätti, (jyvä)puoti* (eli jyvävarasto), *karjalato, saha, talli ja krouvi* eli majatalo.

Sanat *uuni, porstua, kellari, muuri, portti, (syöttö)haka, takka* ja *tapuli* viittaavat myös

³²Tarkoituksena ei ole olettaa Itäsuomalaisen kulttuurin olevan/olleen ”todenmukainen representaatio Suomen rautakauden kulttuurista”, jota tutkimuksen laatijana en usko ainakaan kokonaisuudessaan. Eräät piirteet heidän kulttuurissaan ja esineistöissään olivat toki vanhempia, mutta myös siihen saapui uutuuksia.

³³Näistä on myös erittelemättömiä esimerkkejä tutkimuksessa

maataloihin ympäristöineen. Suomalaisilla kuitenkin oli varmasti varastoja ja karjarakennuksia (kuten sanat *navetta/ometta* ja *pihatto* viittaisivat), tulisijoista puhumattakaan, ennen keskiaikaa. Majatalojen perustaminen on ehkä selitettävissä teiden laajenemisen merkinä.

Muuri on kulkeutunut Suomeen usean vaiheen kautta latinan sanasta *Murum*. Erään lähteen mukaan Suomessa rautakaudella todennäköisesti oli ollut kaksi vallitsevaa rakennustyyliä, *varhopatsasrakenne*, jossa seinät olivat oksapunoksesta ja savesta valmistettuja ja katto lepäsi paalujen varassa, tai *lamasalvosrakenne*, jossa talon rungon muodostivat nurkistaan salvoksilla lukitut, vaakatasoiset hirret. Rakennusten ollessa lähinnä puisia ne vaativat vähän, jos ollenkaan, ”muurausta”³⁴.

Sanat *kellari*, *tupa* ja *porstua* viittaavat kokonaisuun uusiin huoneisiin. Ehkä huoneiden, tilojen ja rakennusten lisäys tapahtui vain paremman arkkitehtuurin ja käytännöllisyyden takia, ehkä myös tavoitteena rakentaa rakennuksia ruotsalaisella tavalla³⁵. Tutkimus ainakin antaa mahdollisuuden epäillä pihapiirissä ja taloissa tapahtuneen merkillepantavia muutoksia keskiajalla.

8. Muut sanat

8.1 Sekalaisten sanojen luokka

Sekalaisten sanojen luokka on tutkimuksen luokista vähiten järjestelty, mutta siitä löytyy sanoja, joita yhä käytetään suomen kielessä. Eräät sanoista ovat myös uskonnollisiin sanoihin kuuluvia kuten *lustitarha* (paratiisi, vanhentunut sana, jonka etuosasta syntyi *lysti*), *almusa* (josta syntyi sana ”*almu*”) ja *mammona*. Luokasta löytyy lisäksi kaksi kaupallista sanaa, *markkina* ja *kassa* sekä sanat *läski*, *roska*, *vaalit* ja *holli* (”piste, paikka”: vertaa murteellista sanontaa ”olla hollilla”). Nämä sanat ovat tulleet mahdollisesti melko passiivisina omaksumina.

Luokan ”sekalainen” luonne on nähtävissä sen sanoista *kampata* (myös ”taistella” tai ”otella” ruotsalaisen vastineensa mukaan), *konsti*, *tulkata/tulkita* (esiintyy myös luokassa ”teknologia ja esineet”), *ruukata* (”olla tapana”), *ottaa vaarin*, *kumppani*, *kroppa*, *falski* (”huono”), *piina*, *vissi* (eli varma), *korvapuusti*, *piltti*, *tomppeli*, *tanssi*, *kallo*, *kestit*, *riiki* (”valtakunta” kuten sanassa *riikinruotsi*), *kusti* (”kulut”), *lahdata*, *riimi* ja *kläpätä*. Osa näistä sanoista on käytössä nykyään yleisesti mutta monet kuten *ruukata*, *vissi*(in) ja *falski* (ja tästä *falskata*, mm. ”vuotaa”), ovat murteellistuneet. *Reissu* ja *kyyti*, kuten myös *krouvi*, liittyvät todennäköisesti kulkureittien kehittymiseen. Useat luokan sanat silti vaikuttavat saapuneen kulttuurisena vaikutuksena.

³⁴Kari (2004), s. 21 & 22

³⁵Vuoden 1734 lain osassa ”Rakennus Caari” mainittiin että jokaisen maatilan rakennuksen tulee sisältää tiettyjä määrättyjä huoneita.

8.2 Ympäristösanat

Ympäristösanoja tutkimuksessa löytyi vain kaksi—*kari* ja *santa*, molemmat vuoden 1734 laista. Sanojen pieni määrä on helppo selittää, olivathan sanat ”matalikko”, ”kivi” ja ”hiekkä” ja kaikenlaiset muut ympäristöön liittyvät sanat jo suomen kieltä. Kyseiset sanat ovat ehkä passiivisia omaksumia ruotsin kielestä.

8.3 Kiro sanat ja epäsiiveellisyys

Asiateksteihin tuskin merkittiin seksuaaliseen käyttöön viittaavia termejä tai kiro sanoja erityisen suurella innolla (paitsi lakitoimissa), mutta Agricolan Raamatusta on saatu sanat *portto* ja vuoden 1734 laista *huora*. Näiden sanojen esiintymisestä on mahdotonta tehdä tarkkaa tulkintaa tässä tutkimuksessa, erityisesti niiden lähes olemattoman määrän takia. Ehkä ne olivat jälleen passiivisia omaksumia, tai ehkä kaupungistuminen alkoi Suomeen prostituution käsitteen.

9. Päätelmät

Suomen kieli on selvästi omaksunut merkittävän määrän vanhoja ruotsalaisia lainasanoja. Vaikka tämä tutkimus ei riitä ensyklopediseksi tutkimuksiksi niistä, se on onnistunut antamaan pohjan spekulatiolle ja koettelulle rautakautisten suomalaisten elämästä ja sen muutoksista keskiaikalla. Ensyklopedisen tiedon keräämiseksi tarvitaan enemmän lähteitä ja myös nykyaikaisemman suomen kielen (ja murteiden) vanhojen ruotsalaisten lainasanojen tunnistamista.

Lainasanojen luokista useat kertovat muutosten laajuudesta, yksinään sekä yhdistettynä. Esimerkiksi kategoriat *kyläyhteisö ja maanomistus* sekä *rakennukset ja infrastruktuuri* kertovat suomalaisen maaseudun ehkä muuttuneen merkittävästi keskiajalla. Kategoriat *yksiköt ja maatalous ja ruokakasvit* kertovat kaupankäynnin runsastumisesta ja *säädöt ja hovi* sekä *ammatit ja oikeusjärjestelmä* kertovat "yhteiskunnan" ja "työnjaon" käsitteiden saapuneen vasta keskiajalla.

Monet sanat vaikuttavat "motivaatio-tarkoitus-lopputulos"-rakenteen mukaisesti omaksutuilta ja luokat ovat muokkaaviin tai perustavanlaatuisiin jaoteltavissa. Useat uutuudet ovat myös vaatineet uusien sanojen omaksumista erottaakseen ne vanhoista käsitteistä.

Lainasanojen saapuminen on tapahtunut vaiheittain ja alueittain. Esimerkiksi päreitä käytettiin monin paikoin vuosisatoja kynttilöiden sijasta, eikä niitä tarkoittava sana siten levinnyt heti kaikkialle. Tähän kuuluu myös passiivinen omaksunta jossa, kuten tutkimuksessa on selitetty, ruotsalainen sana muuttui vanhaa tutummaksi, kunnes vanha sana unohdettiin ainakin alkuperäisessä merkityksessään. Suomalaiset ja skandinaavit ovat myös olleet kosketuksissa jo yli parituhatta vuotta, joten uudet ja vanhat lainasanat tulee erottaa.

Suomen kielen slaavilaiset lainasanat on huomattu aiemmassa sanastotutkimuksessa, erityisesti kristillisessä sanastossa³⁶. Tutkimuksen aikana vastaan tuli sanoja kuten *akkuna/ikkuna* ja, mitä kiinnostavimmin, *raja*. Raja on hyvin käytetty, vakiintunut sana nykysuomessa, joten on mahdollista kysyä: Miksi suomalaiset kokivat tarpeen omaksua näin tärkeän maaomaisuutta ja valtioiden rajoja merkitsevän sanan novgorodilaisilta? Tämä sana on herättänyt orastavan mahdollisuuden samanlaisen tutkimuksen tekemisestä slaavilaisille lainasanoille, vaikka kyseinen sana saattaakin olla passiivisesti omaksuttu.

Tutkimuksen spekulatiion ja arvausten todistaminen oikeaksi tai vääräksi tulee vaatimaan myös poikkitieteellistä näkökulmaa. Arkeologialla on suuri anti tämän tutkimuksen tarkastelussa, kuten myös lähde- ja murretutkimuksella, vertailulla lähisukukieliin sekä aiemmalla historian tutkimuksella. Tutkimuksessa on saattanut jäädä myös sanoja huomaamatta alkuperäisteksteistä.

³⁶Kari (2004), s. 71

Lähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Se Wsi Testamentti, Agricola, Mikael. 1548. Tarkasteltu digitoituna.

Saatavissa:

<https://astia.narc.fi/uusiastia/digitarkastelu.html?id=709587091>

Suomen kielen muistomerkkejä 2, 1: Kristoffer kuninkaan maanlaki: Tukholman codex B 96 / julk. E. N. Setälä, M. Nyholm; Herra Martin suomeksi kääntämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1905

<http://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/kris/>, viitattu 13. 3. 2023

Acta Historica Fennica. Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja. Ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548–1809) Julkaissut Kustavi Grotenfelt. Helsinki 1912. Suomalaisen Kirjallisuuden seura. Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia 130 osa. Viitattu 9. 3. 2023

Sivut 5–7 (*Kustavi I Vaasan kirje Savonlinnan Läänin asukkaiden aseihin tarttumisesta Venäjää vastaan*)

Saatavissa:

<http://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/15551121.html>

Sivut 8–10 (*Juhana III:N Kirje oikeudettomasti verovapauden alle joutuneiden tilojen peruuttamisesta*).

Saatavissa:

<http://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/15720803.html>

Sivut 31–35 (*Savonlinnan Läänin asukkaiden uudistettu vala ja anteeksipyttö heidän uskollisuutensa rikkomisesta*).

Saatavissa:

<http://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/15970408.html>

Sivut 31–35 (*Kaarle Herttuan avoin kirje Suomen rahvaalle*).

Saatavissa:

<http://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/15971002.html>

Laurentius, Petri Aboicus: *Ajan Tieto / Suomenmaan menoist ja vscost / erinomaisest Suomen Pispoist*. -Helsinki: Kotimaisten kielten keskus [viitattu 11.4.2023]. Alkuperäisteos ilmestynyt painettuna 1658. (Sisältyy kokoelmiin Vanhan kirjasuomen korpus: Laurentius Petri).

Saatavissa:

https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lpetri/lpetri_coll_rdf.xml

Forsen, Samuel: *Ruotzin Waldacunnan Laki* (1759). -Helsinki: Kotimaisten kielten keskus [viitattu 24. 4. 2023]. (Sisältyy kokoelmiin Laki- ja asetustekstejä).

Saatavissa:

https://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/lait/lait_coll_rdf.xml

<http://agricolaverkko.fi/vintti/julkaisut/julkaisusarja/kktk/lait/1734/index.html> (Tutkim. käyttämä)

Tutkimuskirjallisuus

2022, *Suomen Etymologinen Sanakirja* -Helsinki: Kotimaisten Kielten Keskus. (Sisältää myös Itkonen & Kulonen (1992–2000), *Suomen sanojen alkuperä*, Forsberg (2021), *Stadin slangin etymologinen sanakirja* ja Ruppel (2021), *Etymologinen täydennysosa*).
<https://kaino.kotus.fi/ses/>

Laakso, Johanna (2013), *Loanword Research and Ideologies*. University of Vienna.

Dawis, Garry W. & Iverson, Gregory K. (1992), *Explanation in Historical Linguistics*. John Benjamins Publishing Company.

Cennamo, M. & Fabrizio, C. (2019), *Historical Linguistics 2015*. John Benjamins Publishing Company.

Campbell, L. (2013). *Historical Linguistics: An Introduction*. Edinburgh University Press.

Haspelmath, M. & Tadmor, U. (2009), *Loanwords in the World's Languages*. De Gruyter.

Kallioinen, Mika (2001). *Kirkon ja kruunun välissä*. Edita.

Kari, R. (2004). *Suomalaisten keskiaika, myytit ja todellisuus*. WSOY.

Junttila, Santeri (2012). *The prehistoric context of the oldest contacts between Baltic and Finnic languages*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia.